

Irodalmi Szemle.

Az erdélyi nemesség címerei.

A Siebmacher féle „Wappenbuch“, mely Európa legtöbb országának nemesi oklevelei sorozatát, azok leglényegesebb adatait, s az egyes nemes családok címerekeit adja ki országok szerint, Magyarország nemességének sorozatán kívül kezdette csoportosítani és tárgyalni Erdély nemességét.

Midőn a kiadók, (a nürnbergi Bauer és Raspe ezég) elhatározták a régi Siebmacher címeres könyvének új kiadását, még fennállott a régi erdélyi nagyfejedelemség s így bone fide adták a megbízatást a nagyszabeni Reichenau kapitánynak, hogy Erdély s az erdélyi nemesség címereit állítsa össze.

Reichenau 1884-ben (midőn már rég megszűnt a külön Erdélyország,) adta ki az első füzetet, a mely Erdélyország, a három nemzet s a fejedelmek címereit, pecséteit, pénzeit ismerteti írásban és képekben, Szapolyaitól—Thökölyig.

A 2. füzet a mely 1886-ban jelent meg az erdélyi vajdák (1291 - 1552), alvajdák (1363—1490.), székely ispánok, főkormányzók és szászgrófok címereit tartalmazza.

Reichenau elhunytával Csörgheő Géza és Bárczay Oszkár (a kik a magyar nemesség címeres könyvét dolgozták ki e nagyszabású vállalat számára) folytatják az így megkezdett munkát a 3-ik (a múlt évben megjelent) füzettel. Mindenekelőtt kijelentik, hogy Erdély külön tárgyalásával nem értenek egyet, mert az erdélyi nemesség ép úgy, mint a horvát, a magyar nemességhez tartozik, mindenik egy-egy „membrum sacrae coronae“; de a már megkezdett munkát, mintegy függelékül a magyar nemesség címeres könyvéhez folytatják és befejezik.

A 3-ik füzetben adják a hercegek, fejedelmek és grófok címereit; aztán a báróké s megkezdik a köznemesség címerei ismertetését az Áaron családtól — az Armprusterig.

A 4-ik füzetben (a mely már ebben az évben jelent meg) az Aszalos-családtól — a Chák nemzetségig haladtak.

A köznemesség csoportjában a következő családok czímerei láthatók: Aáron, Abódi, Ábrahám Ábrám, Ábrán, Ábrány, Ács (v. Békesi), Acsády, Aczél, Ádám, Adlershausen, Angnethler, Ágoston, Albrich, Alja, Almády, Almásy, Alsáni, Altenburger, Ambrósy, Ambrus, Ancsán, Andor, András, Andrásy (v. Borbély), Ambró, Angyalosi, Antal, Antos, Apostol, Arany, Aranyosmegyesy, Árapatak, Árkosi, Armpruster, Arz, Aszalos, Asztalos, Atzél, Bábonyi, Bachó, Bacskay, Bagossy, Bágyoni, Bája, Bajó, Bak, Baka, Bakay, Bakka, Bakos, Balán, Balás, Balássy, Balia, Bálint, Balogh (hét), Balucz, Bálványosvárallyai, Bándi, Bánházy, Banka, Bányász, Bányai, (2) Barabás, Barakonyi, Baranyay (5), Baranyi, Barát, Baráthy, Barbul, Bardócz (2), Baricza, Barla, Barlabási, Barmos, Barna, Baronyay, Barra, Bartalyus, Bartha (5), Barthos, Báthory, Baussner, Baxay, Bebek, Beche, Bechey, Bechyey, Becsky, Becsús, Bécsy, Bécz (helyesen Becz), Becze, Beczi, Bede, Beder, Bédi, Beke, Bekes, Bekesi, Belényessy, Bélteky, Benckner, Bencsik, Bende, Bene, Benedek, Benedicti, Benes, Benkő, Benő, Beódi, Beoiti (= Bőjthi,) Bereczky, Beregszászi, Berky, Berlya, Bertalan, Berzenczei, Bessen, Betegh, Biális, Bihari, Bika, Bikfalvi, Birizdo, Bíró (12), Bisztray, Bleniesy, Blinke, Bobrik, Boczék, Boczkó, Bod, Bódé, Bódisár, Bodó, Bodola, Boér, Bogác, Bogáthy, Bogdán, Bogdány, Bohoczel, Bojér, Bóka, Bokor, Boldi, Bolgya, Bolmos, Bona, Boncz, Bónis, Bontha, Bonyhai, Borbély (9), Bornemisza (5), Boró, Boros (6), Borosnyay, Borsai, Borsodi, Borsos, Borsy, Bosóki, Boythos, Bozinkay, Bök, Böcsös, Bögöz, Bóhm, Bú, Buday, Bugyul, Bulsesti, Buza-családok.

Az erdélyi nemesség ivadékai számára nagybecsű munka ez. Csergheő G. és Bárczay O. szakértelme, lelkes buzgólkodása igyekszik mennél teljesebbé tenni e czímerek gyűjteményét. Köszönettel fogadják az érdeklét családok felhasználható adatait.

Az egyes füzetek ára 7 márka 50 fillér, egész kötetek megrendelése esetén füzetenként 6 márka.

Sz. I.

A tolstoismus.

E czím alatt adott ki Schroeder a minap Berlinben egy művet, mely Tolstoi gróf különböző műveiben található vallásos-erkölcsi alap gondolatait fejtegeti. Tolstoi Leó gróf korunk egyik legtehetségebb és legtermékenyebb írója, ki nemcsak mulattat, hanem tanít, épít és vigasztal, s nagyszabású gondolatokkal és vezérlő eszmékkel szolgál napjaink szociális bajainak enyhítéséhez. Egyik főtulajdonsága az ő mystikus elmélyedése az igazság keresésébe s az a nemes egyszerűség, a melylyel a legfőbb vallásos-erkölcsi igazságokat kifejezni tudja.

Mindegyik művén az igazság komoly keresése észlelhető, s mindenütt átvonul az a fenkölt hang, mely istenországának e földön való megvalósulásából s a világnak a szeretet evangéliuma által való meg-

váltásából meríti legszebb eszméit a társadalom erkölcsi átalakulása és megújíthatósága tekintetében. Így 1855-ben írt „Sewastopol“ cz. művében azt mondta, hogy „elbeszélésének hőse maga az igazság;“ 1876-ban „Anna Karsuina“ cz. alatt kiadott művében pedig így ír: „az értelemmel nem tudom felfogni, hogy miért imádkozom, de azért mégis imádkozom;“ 1884-ben kiadott „Mit tegyünk?“ cz. művében a jelen falusi és városi élet nyomorának enyhítésén fáradozik; ugyanakkor kiadott „Miben áll az én hitem?“ s a múlt évben kiadott „Istenországa bennetek vagyon“ cz. műveiben hitvallását s annak az erkölcsiséghez való viszonyát fejtegeti behatóbban. E 2 utóbbi művét az orosz cenzura üldözte, s csak német fordításokban és másolatokban lett elterjedve.

Valamennyi művében hangsúlyozza a hegyi beszéd parancsait s a szeretet törvényét, mely abban kulminál, hogy a vallás s a lelkiismeret dolgában erőszakhoz sohase nyúljunk. „Ideálom az — úgymond — hogy semmiféle célra erőszakkal ne éljünk.“ A legveszélyesebbnek tartja a lelkiismeret feletti uralmat, s a legmesszebbre menő konsequenciáiban vallja a vallásszabadság s a türelem magasztos elveit.

Sajátságos talentuma Tolstói gróf az ifjú Oroszországnak. Környezetének nyomorúsága, korunk e szociális közbaja és veszedelme érdeklő leginkább az ő pessimistikus ízű világnézetét. Nyomós gondolatokkal találkozunk nála a vallásról, az erkölcsiségről, a lelkiismeretről, a bánatról, az önadaadásról s az önfeláldozásról, s általában sok életrevaló keresztény elem található az ő műveiben, de nem a teljes kereszténység. A vallás szerinte az isten által az embereknek tett igazi kijelentés, míg a létező vallási viszonylatok valamennyiét 3 főtypusra vezeti vissza: 1) a primitív személyes viszony, 2) a pogány társas családi vagy állami viszony s 3) a keresztény vagy isteni viszony. Az evangélium Tolstoinál „új törvény“, nem pedig örömhír a Krisztusban a bűnösök számára megjelent isteni kegyelemről. A hitet tehát nem tudta kellőleg felfogni a maga életerejében és mélységében. Istensége „legfőbb akarat“, s a mit az akarat céljainak szolgálatáról és megvalósításáról mond, nem ellenkezik az ember mint erkölcsi lény öncéljaival, sem a család, állam, nemzet vagy emberiség közös aspirációival, különben Tolstói szerint kételkednünk kellene e legfőbb akarat észszerű és erkölcsi természetében.

Az ember vallásos viszonyának hármasságával analog az erkölcsi rendszernek hármasságával, u. m. a primitív, vad individualistikus, a pogánycsalád-állami vagy társadalmi s a keresztény — isteni morál rendszeré. S itt komolyan hangsúlyozza az erkölcsi életszabályoknak s a vallásosságnak szoros összetartozását. A legmélyebb meggyőződés hangján emeli ki, hogy lehet ethikai tánulmányokat vagy kathekizmusokat írni, de ha az emberek azt hiszik, hogy ezzel irányozhatják az emberiséget, csalódnak, mert az emberiséget nemcsak

az értekezések és kathekizmusok irányozzák, hanem az élő hit s a tántoríthatlan vallási meggyőződés. Az erkölcsre csak úgy oktadjuk a népet, ha azt a vallásos érzelmek fenköltésére és fejlesztésére alapítjuk.

Az erkölcsiéget tehát nem függetleníthetjük a vallástól, mert nemesak hogy annak kisugárzása, de egyenesen benne is foglaltatik

Az ethika sulypontját közelebről a szociális téren látja. Szociális egészségtanában maradandó gondolatai mellett sok a niesterkelt és erőltetett elem. A tőke és a munka viszonyainak gyökeres megjavítását czélozza, s a visszaélések egész legióival szemben hatalmas gyógyszerekhez is nyúl. Tényleg azonban félreismeri a munkafelosztás áldását s nem különbözeti meg eléggé szabatosan a különféle hivatásokat. Megfeledezett a német példabeszéd igazságáról: Ein jeder Stand hat seinen Frieden, ein jeder Stand hat seine Last. Az sem egyezik az ő — sok tekintetben az őskereszténység szellemére emlékeztető — askétikus ideáljával, hogy a házasság isteni rend és intézmény, mivel a kizárólagos házastársi szeretet Tolstói szerint a legfőbb ideálhoz: az emberek teljes egyesüléséhez mérten a bűnnek egy nemével azonos. Dícséretre méltó azonban, hogy a felületes világléletnek ledér hazugságait kérelhetetlen szigorúsággal deríti felegész valójukban, s tanaival és példájával elveinek tisztaságát és őnzetlenségét be is bizonyította.

Ebben áll Tolstói „keresztény humanismusa“, a melylyel a mai tudomány össze nem egyeztethető. Korunk tudományossága — úgymond — daczára az anyagi téren elért sikereinek, az emberi életre nézve vagy értéktelen maradt, vagy épen veszedelmes eredményekkel járt. Hiányzanak épen a mai tudományban az erkölcsi érzésnek alapjai.

Csak nemes egyszerűségére és szerénységére vall, ha nem akarja, hogy „tolstoismusról“ beszéljenek és jelszavakkal dobálódzanak a mai emberek, sőt inkább az ő tanainak az evangéliumi világnézettel való megegyezését vitatja az egész vonalon. Szép a szándéka; de czélját nem igen érte el. Így értette azt ismertetője, Schroeder is, ki tolstoismus alatt Tolstói műveinek keresztény vallásos-ethikai gondolataleleit érte. Főbb keresztény tételei ezek: Krisztus a Messiás, mivel tana az igazság. A nagypéntek és a Golgotha emlékezete az önfeláldozó szeretet legnagyobb példájának. A legfőbb jó, a mint azt Krisztus kifejtette, az isten, mint legfőbb akarat s a felebarátok iránt való szeretet, s az ember igaz törekvése és istenes élete a jó iránti törekvésében áll. A Krisztus által hirdetett örömhír az üdvjóról nem valemi mystikus kijelentés vagy természetfeletti dogma, hanem az életcélznak fokozatos kifejtése és magyarázata stb. stb.

Valóban hálás munkát végzett Schroeder, a midőn művében ismertette Tolstói tanainak genezisét, azután nézeteit az erkölcsiségről s a szociális bajokról, s végül azoknak a jelenkori viszonyokra vonatkozó gyakorlati jelentőségét. A kit tehát korunk „modern“ bajai s azok gyógyszerrei érdekelnek, sokat tanulhatnak Tolstói műveiből s

szerzőnek alapos tájékoztatásából. A fentebb ismertetett mederben mozog Tolstoj „Patriotismus és kereszténység“ cz. műve is, mely legközelebb Berlinben jelent meg meg. „Az idők jele“ ez is, — méltó a megfigyelésre s a komoly tanulmányozásra!

Eperjes.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.

Székely Oklevéltár.

Kiadja a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. Szerkesztette Szabó Károly Sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos. IV. kötet, 1264–1707. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 1895. 8. r. 374 l. Ár 2 frt.

Közelebről került ki a sajtó alól, a „Székely Oklevéltár“ IV. kötete, mely úgy az oklevelek gazdagságánál, mint azok történelmi becsénél fogva is méltán sorakozik elődeihez, melyeket még b. e. Szabó Károly bocsátott volt közre. E kötet anyaga az ő hagyatékában maradt hátra, de nem sajtókészen, nagyobbára fejezetek (tartalom kivonatok) nélkül. Úgy, hogy a bizottság ennek elvégzésére és a kötet sajtó alá rendezésére a székelyek története megírásával megbízott Szádeczky Lajost kérte fel, a ki azt lelkiismeretes gondossággal végezte el.

A kötetet Szabó Károly életrajza nyitja meg, melyet Szádeczky igaz kegyelettel és melegséggel írt meg. A kötet anyaga 1264—1707-ig terjed, de az oklevelek nagy tömege a XVI. és XVII-ik századra esik. Összesen 221 oklevelet tartalmaz: a XIII. és XIV. századból 5—5, a XVI. századból 3, a XVI. századból 89, a XVII. századból 135 és végre a XVIII. századból 4 oklevelet adván.

Az első oklevelek néhány birtok adományozásról és birtokba való beigtatásról szólnak. Fontosabbak és a székelyek történetére nevezetesebbek azok, melyek a fejedelmi korszakból valók. Ezek közül kiválóbbak a következők:

Báthory István korából az 1571. aug. 18-án kelt oklevél, melyben a fejedelem a kászonszéki székelyeket, még régebben kapott szabadalmaikban, hogy maguknak kapitányt és bírót választhatnak, megerősíti A 674. sz. (1571. szept. 27.), melyben megtiltja a könyvnyomtatóknak, hogy a fejedelem engedélye nélkül semmiféle íratot ki nyomtatni és terjeszteni ne merészeljenek. Ez a rendelet nyilván a vallásújítás, a reformáció ellen irányult. A Báthory és Békés trónviszályára is több oklevél vonatkozik. Így a 690-ik (1576. febr. 3.), melyben a győztes Báthory szentdemeteri Nyujtódi Györgyöt jutalmazza meg a Békés Gáspár ellen viselt hadakozás alkalmával szerzett érdemeiért. A 688. (1576.) „Az udvarhely-, csík-, gyergyó- és kászonszéki főemberek által fizetett 50 dénáros adó összeírása“ megismertet az akkori székely főbb birtokosokkal.

Báthory Kristóf idejéből nevezetesebb oklevelek a 692. (1576. apr. 24.), melyben a fejedelem az aranyosszéki székelyeket sza-

badalmaikban megerősíti; a 694. (1577. febr. 25.), mely által Székely-Udvarhelyhez kapcsolja Szent-Imre falut, s a 698. (1578. márcz. 7.), melyben Ilyefalva városnak három országos és heti vásár tartására jogot ad.

Báthory Zsigmond idejéből kiemelendők a 728. (1589. ápr. 22.); melyben Székely-Kereszturt még Izabellától nyert és Báthory István által is megerősített adómentességében (kivéve a török adót) megerősíti; a 729. (1589. május 2.), mely által a Kézdi-Vásárhely és Bereczk városában a harminczadot eltörli a háromszékiek és brassaiak kérésére és Bereczkben meghagyja a régebben divatos vámszedést; a 735. (1593. ápril 21.) melyben Maros-Vásárhelynek megengedi, hogy az örökösök nélkül elhaltak vagyona az örökösökre szálljon. E korszak szereplő férfiai közül különösen a Báthory Zs. idejében oly nevezetes szerepet játszott, de később vérpadra került Kovacsóczy Farkas kanczellárról is több oklevél emlékezik meg. Így már előbb, Báthory Kristóf idejéből a 705. (1580. márcz. 24.), melylyel a fejedelem neki több Maros- és Nyárad-menti falut adományoz; a 731. (1590. nov. 3.) 732. (1590. decz. 11.) és 734. (1592. decz. 1.), melyek által neki Zsigmond birtokokat adományoz. A Báthory István muszka-hadjárataiban vitézül küzdött Székely Mózesnek is több birtokot adományozott Zsigmond, a mint azt e kötetben is több oklevél bizonyítja. A Báthory István elől kibújdosott Andrásyak történetére is több oklevél vet világot, melyek különösen az Andrásyak azon törekvését tárja fel, hogy elvesztett erdélyi birtokaikat visszakapják. A 739. (1595. február 18.) oklevél szerint „Rudolf császár-király Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnél közbenjár, hogy az Erdélyből régebben kibújdosott Andrásy Péter fiainak, Mátyásnak és Jánosnak adja vissza ősi javaikat; 741. sz. a pedig (1595. jul. 13.) Miksa főherczeg ír Báthory Zsigmondnak az Andrásyak ügyében.

Mihály vajda betöréséről, zsarnokságáról az ellene felkelő nemességnek táborba szállásáról, végül Mihály vajda kiveretéséről is több oklevél szól. Így a 749. (1600. jan. 28.), melyben Mihály az általa később meggyilkoltatott Szentpáli Kornis Farkast tanácskozássra hívja; a 750. (1600. szept. 9.) „A Mihály vajda ellen felkelt erdélyi nemesség tordai táborába küldött értesítés“; a 751. (1600. szept. 10.), melyben a szebeniek a háromszéki székelyeket Mihály vajdától elvonni és a Torda melletti táborba gyűlt nemességhez édesgetni igyekeznek; a 753. (1600. szept. 11.) „A tordai táborba gyűlt felkelő nemességnek a Mihály vajda ellen hozzájuk csatlakozott aranyos-széki székelyek számára adott kiváltság-levele;“ a 756. (1600. okt. 12.), melyben az erdélyi tanács-urak Makó Györgyöt megjutalmazták, a miért a magyar huszárokat a Mihály vajda pártjáról az erdélyiekhez vezette.

Báthory Zsigmond 3 ik fejedelemsége idejéből több oklevél van közölve, ezek közül említésre méltó a 758. (1601. jun. 1.), mely azt

az érdekes tényt bizonyítja, hogy némely háromszéki falvakból a fejedelmnek solymakat szoktak adni évenként; a 761. (1601. decz. 31.), melyben Zsigmond a csík-, gyergyó- és kászonszéki székelyeket a jobbágy-ságból, melybe jutottak, felszabadítja; a 762. (1601.), melyben Zsigmond Székely-Udvarhely kiváltságait erősíti meg

A Básta György korából érdekes oklevél a 765. (1602. aug. 30.), melyben parancsolja, hogy a marosszéki székely drabant hadnagyok kiváltságait tiszteletben tartsák; a 767. (1603. okt. 8.), melyben Teleki Donáth Györgyöt Székely Mózes ellen tanúsított szolgálataiért jutalmazta meg.

Báthory Gábor idejéből a 775. (1608. máj. 10.), melyben ő a kászonszékieket a hadfelkelés alól felmenti, melyért a Moldvába vezető ösvényeket és utakat kellett őrizniök, a 776. (1608. jun. 10.), melyben megerősíti Kézdi-Vásárhelynek Izabellától kapott szabadalmait.

Bethlen Gábor idejéből fontosabb oklevelek a 786. (1614. szept. 2.), mely szerint (Homoród-Szt.-Pál, (Udvarhelym.) határán akkor sőt vágtak; a 787. (1615. jan. 18.), melyben a Kendi István által támasztott nyugtalanság elfojtása végett intézkedik; a 788, 794, 795, 798, 803, 805, melyek mind Székely-Udvarhelyre vonatkoznak; a 790. (1620. jun. 24.), 814 (1628. aug. 22.), melyekben Székely Mózes fiának, Mózesnek atyja érdemeiért birtokokat adományoz. Ez okleveleknék igen szép részletei azok, melyek Székely Mózes érdemeit sorolják föl; a 797. (1620. jul. 27.), melyben „II. Ferdinánd király hivatkozva a II. Mátyás király és Erdély között Nagy-Szombatban kötött egyezségekre, felhívja a székelyeket, hogy iránta, mint Magyarország királya iránt hűségesekek legyenek, segílyt ellene ne adjanak, sőt az ellenkező törekvésekkel szálljanak szembe“; a 800 (K. u. 1620. körül), melyben Uzoni Béldi Kelemen jelentést tesz a háromszéki székelyek állapotáról stb.

I. Rákóczy György korából érdekesebb oklevél a 824. (1633. decz. 20.), melyben a fejedelem Székely Mózes birtokait, ki ellene lázadást támasztott és a portára menekült, Ugron Pálnak adományozza; a 821, 826. és még több, melyek Székely-Udvarhely kiváltságait erősítik meg; a 829. (1635. nov. 12.), mely a csík-, gyergyó- és kászonszéki székelyeket a nemesség túlkapásai ellen védelmezi; a 830. (1636. jan. 30.), mely Sepsi, Kézdi és Orbai székben az örökösödést szabályozza; a 832. (U. n. 1636), mely a szombatosokra vonatkozik; a 835. (1638.), mely Homoród-Almás és Vargyas községek az almási barlang tulajdonfeletti perére vonatkozik; a 840-iket (1643. nov. 15.) emelem ki, mely Rákóczy Zsigmondnak „az udvarhelyszéki és háromszéki főkapitányságba s egyszersmind a székelység főgeneralisságába történt ünnepélyes beigtatásáról“ szól.

II. Rákóczy György idejéből kiemelésre méltó továbbá a 849., (1652. jun. 1.), mely az Udvarhelyszéken Korondon, Parajdon és Só-

falván lakó solymárokat régi kiváltságaikban megerősíti. Fontosak azok az oklevelek is, melyek a „tatár rabságra“ vonatkoznak.

Bárcsai Ákostól csak egy oklevél van közölve, a 858. (1660. okt. 22.), melyben felszólítja a csiki székelyeket, hogy az „árulókat és pártoskodás fejait fogják meg és adják kezébe.“

Apafi Mihály idejéből a legnevezetesebbek a 873. (1674. nov. 13.) a Bánfi Dénes megbuktatására törekvő liga tagjainak, kik Apafi Mihály fejedelemhez Balázsfalvára gyűltek össze, Csík, Gyergyó és Háromszékhez ez ügyben kelt levele; a 875. (1679. márcz. 24.), mely Bethlen János özvegyét, Fekete Klárát idézi országgyűlés elé, férjének, a Béli Pál által támasztott nyugtalanságban való részvételéért

A fejedelmi kor után a kormányzóság idejéből fontosabb a 898. sz. oklevél, a székely nemzet adó alá vetése ellen tiltakozó írata a főtisztviselőknek; a 892. (1698. decz. 17.) és 893. (1700. márcz. 5.) mely az udvarhelyszéki és orbai solymárok régi kiváltságait erősíti meg.

II. Rákóczi Ferencz felkelése idejéből van még két oklevél, a 896. és 897., igen jellemző az akkori viszonyokra: összeírása a császár hűségében megmaradt udvarhely-, csík-, gyergyó- és kászon-széki nemeseknek.

Ez nagyjában a „Székely Oklevéltár“ IV. kötetének tartalma. A mint látni lehet ebből is: a székelyek történetének anyagkészlete ez által egy gazdag kötettel gyarapodott. Az Oklevéltár használatát névmutató könnyíti meg, melyet Vas Miklós tanárjelölt szerkesztett.

S. S.

A Délvidéki Kárpátgyesület Kalauza.

Szerkeszti Weber Antal. Ára 2 korona. Temesvár, 1894.

Mint az Al-Duna várnai emlékeinek vagyis Dacia legszelsőbb határvidékének kutatója, magam is több irányban bekalandoztam a Szemenik hegység könyékét s így könnyen érthető érdeklődéssel fogtam kezembe azt a csinos kötetet, mely a Délvidéki Kárpátgyesület néhány lelkes tagjainak, de legkivált Weber Antal főgymn. igazgatónak buzgóságiból a múlt nyár derekán az oda utazók tájékoztatására készült. A nemes cél érdekében is szívesebben láttuk volna, ha tüzetesebb értékesítést nyer az egyes cikkkíróknál a földtani intézet jelentéseiben s a magyar tudományos Akadémia kiadványaiban, valamint a Földrajzi Közlöny hasábjain épen a címbe foglalt vidékre vonatkozólag közzétett számos szakszerű történelmi és természettudományi dolgozatok vejeje. Az illetők ugyan így is derekas munkát végeztek s főleg Weber Antal barátunk buzgóságát itt is, mint Trencsén környékén, elismerésre méltó eredmények dícsérik. De le kellene valahogy szoktatnunk keletkező egyesületeink vezérkedő embereit arról a nálunk annyira általános hiedelemről, hogy még touristicai műveknél is elegendő a hazafiúi lelkesedés és vállalkozó áldozatkészség. Az EMKE kalauzát is ilyen praemissakkal

indították meg s isten és a közreműködők a megmondhatóí annak a gyötrelmes vesződésnek, a mibe a hazafias irodalmárok cikkkadományainak kihüvelyezése és átídomítása került. Hogy ily módon a formálgatással vesződő szerkesztő sem pótolhatja a hibás kezdeményezés fonákságait s egymagában a könnyű szerrel értékesíthető irodalmi termékekről kellő tudomást nem szerezhet: azt ennél a különben oly jóra való munkánál is sajnosán tapasztalnunk kelle. Így elejét vehetik vala az olyan túlhaladt helynévmagyarázatoknak is, a minőt Peitz után közöl a kalauz Mehadiáról, tagadatba véve a Peutinger táblán is megörökített *Ad Media m* létezését. Itt épen úgy szerepel az ős római elnevezés, mint Csernaban, Dierna Orsova ősi neve, vagy a Berzaviából fennmaradt Berzava.

Weber Antal vállalkozását mindazonáltal csak dicsérni tudjuk s a legvonzóbb hegyvidék, főleg Oraviczakörme, Stájerlak, Resicza, Ó-Moldova, Szászkabánya, Versecz leírásait nagy haszonnal forgathatják utazóink. Bevezető útásításai egészen megfelelnek a helyi viszonyoknak. Ezt megelőzőleg érdekes történelmi fejtegetést ad Weber a hegyek kultusáról. Temesvár részletes ismertetése után rövid leírását veszszük a Temesvárról kivezető vasúti vonalnak s itt főleg Versecz sikerfült, alapos leírását emelhetjük ki. Ide csatolták a Vojtek-Bogsán-Resicza hegyi pályát is, mely köztudomás szerint hazánk legérdekesebb hegyi vonalainak egyike s a Szemenik felé készülő útasok közvetítője. Az Oravicza-aninai vasút e tájképileg és történelmileg egyaránt érdekes vidékeit öleli fel, a legújabb telepítések bányászati és iparalkotások méltatásával. Hazánk első vasútja is épen Oraviczáról nyílt meg 1846-ban Báziasig a Dunához, a Stájerlak-aninai gazdag kőszéntelepek szolgáltására. A hajdani nemes fémbányászatot a vas- és kőszén váltották fel s Stájerlaktól, Aninánál e két iparilag fontos ásványtermék tőszomszédsága a mult század végétől egész új alakulásokat teremtett. Stájerlaktól Boroviczon át Jabloniczáig a régi „Halmos“ kerület remek műútja vezet. Mátyás király 1484-ben a Rudaria helyén állott Gerlistyét hét faluval itt adományozta a torontálmegyei Deszken birtokló br. Gerliczy család ősének, Gerlistyey Jakabnak. A hajdnai magyarság a Heinfy Simonfy Csornay családokkal a török becsapások után elenyészett, úgy hogy a kincstár és az utódjául szereplő csász. és kir. osztrák államvasút-társulat (mert csak a vasút lett osztrák-magyarrá, de nem az uradalmak is) cseh, német gyarmatokkal tarkították a vidék oláh lakosságát.

A Szemenik hegy alján ily módon alakult Weidenthal-Wolfsberg és Ferencfalva tehát néprajzilag is hálás terrenumot képeznek; míg turistikailag a legjutalmazóbb terület, mert a Szemenikről az Alföld keleti párkányzataiul kialakult s az erdélyi feltőldelel délnyugatnak a Dunán átvonuló hegység nagyszerű plasticáját tárja elénk s 1447 m. magasságával, szelid fejlődésével mégis a legkönnyebb hegyi kirándú-

lásokat kínálja. Buziás Mehadia felől is-kellő tájékozódást nyerve, azzal, a benyomással tesszük le a 397. lapra terjedő könyvet, hogy a szokásos turista csevegések színvonalát meghaladó, történelmi ismereteket is előnyösen bővítő munkával gyarapodott abban irodalmunk.

TEGLÁS GÁBOR.

Tóth Ede élete és művei.

Írta: Pap Károly, Kolozsvárt. Nyomatott Gombos és Sztuppjárnál 1894. kis 8-ad. 227 l.

Dr. Pap Károly tagtársunk tollából a nyár folyamán egy nagyobb tanulmány hagyta el a sajtót a magyar színműirodalom egy korán elhunyt, tehetséges művelőjéről, Tóth Edéről. — A kik folyóiratunk régibb számain figyelemmel kísérték, észrevehették, hogy Pap Károly nagy kedvvel, nagy szorgalommal már liuzamosabb idő óta tanulmányozta monografiája anyagát. Minden sorából megérzik, hogy kedveltje a korán elhallgatott költő, hányatott élete, úgyszólván átálmodott dicsősége ragadták meg figyelmét, szeretetét. Tóth Ede élete merő tragikum, a legellentétebb végletek ironiával teli láncolata és a monografia írójának figyelmét inkább részvétet keltő életpályája, mintsem alkotásai kötötték le. Lankadatlan a Tóth E. nyomorának festésében, lelkével gondolkodik akkor is, midőn inkább szeretnők a hideg ész boncsolását, jobban kedveli jelleme festését, mint művei fejtegetését s meleg szeretetével még akkor is védi kedvelt költőjét, midőn mi nem habozunk ítéletet mondani.

De épen ez a vonzalom okozta azt is, hogy időt, fáradságot nem kimélve, szedte össze a költő életére vonatkozó adatokat és sikerült neki olyan nagy terjedelmű tanulmányt összeállítani, mint a minövel klasszikusaink életét örököltjük meg.

A szerző 227 oldalon, IX fejezetben tárgyalja a költő életét s működését. Tóth Ede 1844. okt. 14. Putnokon született. Atyja István, jómódu szabómester, polgártársai becsülését józan észével, hazafias és közmozgalmakban való részvételével érdemelte ki és a színészetnek és irodalomnak mindvégig pártolója maradt. Veje, gyermekei istenfélő jámborságára és szellemi nevelésére nagy gondot fordított, esténként maga köré gyűjtve őket, el-elmesélgetett nekik, vagy Edével egy újabb regényt olvastatott fel.

A gyenge testű gyermek iskolájában kiváló szeretettel a történelem nagy tanításain merengett el, fogékony szellemet árult el, mind a mellett iglői szereplése, hová német szóra és középiskolai tanulmányokra küldetett, nem jól ütött ki az év végén. Ez okozta élete első csapását, melynek pusztá emlékére később is tompa fájdalom nyilallott szívébe. Atyja kereskedő inasnak adta egy putnoki szatócsához, kinek durvaságát csak a családi és baráti kör melege enyhítette, de ennek is

vége lett, a midőn 1860 végén egy budapesti papirkereskedésbe került. Sóvár, látni vágyó lelke örült a Pestre menetnek, de feljutva a színház és írók világába is, magába zárkozott, igénytelen, egyszerű maradt. A nagy boltnál és nagy városnál csak szíve üressége volt nagyobb, mely csak egy német segédtársának tudott megnyílni. Színészi dicsőségről álmodozott, a midőn Pest újjá éledni, forrongani kezdett; s az irodalom, tudomány, a magyar szellem újra feltámadt. Ez a forrongás hatott reá is, nem tudott megbarátkozni a rideg kereskedői szellemmel, verseket kezdett írogatni és elhatározta, hogy ismét a tanulói pályára lép. Otthon beteg, tüdőbajos anyja nagy nehezen lecsillapította a dühöngő apa haragját és Ede tanulni mehetett Sárospatakra, hol kedvelt tanulmányai a történelem és irodalom, Himfy és Csokonai voltak, de eszményképe egész életén át Petőfi maradt, a kit nemcsak verseiben utánzott egészen a détailokig, hanem viselkedésében is utána indult. Anyja halálával otthon pusztulásnak indult minden, apja borban, czimborákban keresett vigaszt, épen olyan kegyetlenkedő lett, mint a Kisfaludiak atyja. Ede bánatos lelkét csak a gömri coetus tudta felmelegíteni és e baráti kör emléke vándorlásai között is hűségesen elkísérte, visszasugárzó, elhaló csillámain is feltudott melegedni.

Ede öcsésével a tanév végén elköltvén a vizsgálati díjat, a tanárok a vizsgálatról eltiltották. Teréz nővére alig tudta elgyötört atyját a kiátkozástól visszatartani és Ede megértette, hogy atyja még csak egy évig segízi. A rhetorikai classis, a költészet és szónoklat osztályába, az ő igazi világába jutván, el tudta felejteni még élete nagy kérdőjelét is. Tanult és tanított és az önképzőkörben kiadott költeményei közül „Őszszel“ című édes anyját és elvesztett boldogságát sirató elégiája magaslik ki. Időközben súlyos betegsége ágyba döntötte s elhagyatva övéitől, s atyja szívtelenségétől elkésérítve 1864. elején vándorbotot vett kezébe és színészsze lett. Élete ettől kezdve hányódás: szüntelen bolyongás, az egyik társulattól a másikig, ismeretlen úton és helyeken. Vézna, igénytelen természetével vastag ajkai és összekúszált fogsorával a színpadon nem sok dicsőséget aratott, de annál buzgóbb és hasznavehetőbb volt az adminisztráció terén. Bánatos szelidsége, ideális felfogása pedig mindenütt megszerezte számára színésztársai szeretetét.

Atyja akarata ellenére is színész maradt és 12 évig vándorolt idestova a hazában, gyalog színésznek nevezve gúnyosan magát. Visszaemlékezéseiben keserű humorral rajzolja a legválogatottabb nyomort, szenvedést, mely osztályrészeül jutott, sokszor olyan gúnynyal, hogy az ember lelke megborzad olvastára.

Első, boldogtalan szerelme keservét felejtve, Benedek Máriával kelt össze, ki megédesítette élete további részét, s kihez a „Szerelem“ ciklusát intézte. Most már nem egyedül a dalban szólaltatta meg gondolatvilágát, megpróbálkozott a színműírással és néhány, napi életre szánt, divatos, vidéki darabot írt, melyeknek nagy része elveszett. Első

kísérlete „Az oltár előtt, vagy egy lengyel néptanító“, továbbá a Schneider Fanni és Kerekes András czínműek voltak, melyeknek költői értékük épenséggel nincsen, és magukon viselik a próbálgatás és anyagi kényszerűség bélyegét.

Hosszú vándorlása megtanította a magyar nép megismerésére, boldog házassága pedig meghozta lelke nyugalalmát. E kettő összejátszása és nejenek, a vidék egyik legjobb népdal-énekesnőjének szeretete új műfajt zendített meg lantján: a nép dalát, a mely elvezette őt igazi hivatásához, a — népszínmű íráshoz.

1864-ben Tóth Ede családjával hat hónapot Putnokon töltött sógora, Fejes László házában. E hat boldog hónap alatt nyugodtan figyelhette meg a népeletet, a paraszt lakadalmakat s mint sógora meséli, esti sétáiban az önfeledésig el tudta nézni az ablakon át a fonó leányok és legények pajzán multságait. Itt alkotta meg a „Falurossza“ tárgyát is. Sógora szerint a cselekvényt és a cselekvő személyek alakjait az életből merítette, szóval mint igazi költő, modell után dolgozott, annyira, hogy Pap Károly a modellül szolgáló személyek neveit is megállapította.

1874. februárjában, Pesten tartózkodtában értesült Tóth Ede a nemzeti színház által népszínműre kitűzött 100 aranyos pályázatról. Pest környékén éhezve, bolyongva, folyton javított, simított a már teljesen kész Falurosszán és végre is benyújtotta a pályázatra. Családjával majdnem éhen halva, az öngyilkosság gondolatával agyában, a halál csirájával tüdejében, Kétszeryhez szegődve, várta a döntést, melynek értelmében azután csakugyan ő nyerte meg a pályadíjat. A bizottság felhívására, a lapok cikkeire csak napok után érkezett meg Tóth Ede levele Szigligetihez, melyben leírta nyomorát, helyzetét és a pályadíjból 5 frtot kért, hogy Pestre jöhessen. Betegen, összetörve jelent meg az új költő, hogy ne csak tiszteletet, hanem részvétet is keltsen személye iránt. A nemzeti színházban azután csakhamar színre került a Falurossza Blaháné, Tamássy és Ujházyval, óriási sikert aratott, dalai átmentek a nép ajakára, diadallal járta be és járja be most is a hazát, sőt tolmácsolóra talált a német és finn nyelvben is.

Pap Károly itt kissé megállapodik élete elmondásában. A népszínmű keletkezése és rövid történetének vázolása után a Falurosszának széptani fejtegetésére, különösen Göndör Sándor alakjának bonczolására tér át, s a főalakot lélektanilag elhibázottnak és nem a költői igazságszolgáltatás részesének tartja. Kritikai szeme elég jó, esztetikai érzéke is eléggé kifejlett, de több helyt sok olyat tud kimagyarázni, a mit nem egészen írhatunk alá, különösen a Szivákkal (Szigetvári) való polemiájában. A Falurosszának népszerűségét genre alakjainak pompás megrajzolásában, humorában, fordulatokkal teli tősgyökerees nyelvezetében, a népies gondolat-világ hű visszaadásában, epizod jeleleteiben és szívhez szóló népdalaiban keresi.

Ezek után tovább fűzi Tóth Edé élete folyásának elbeszélését. Ott volt ismét a fővárosban és a nyugalom, a fővárosi láрма zárkózottá tette, mégis a dicsőség úgy látszik, már nem tudta természetét megmászni, csak az írók körében és színi pályája emlékei között érezte jól magát. Munkakedve azonban nem lohadt le, de munkája és öröklött tüdőbaja napról-napra apasztotta életerejét, úgy, hogy az 1875. évi népszínmű pályázatra szánt „Toloncz“-a nagy részét betegen írta Balaton-Füreden.

Még egyszer meglátogatván szülőföldjét, optimizmusa nem is sejtette a vég közeledését, hiszen a dicsőség is még egyszer besugározta alakját: a „Toloncz“ elvitte a kítűzött jutalmat, harmadik nagyobb műve pedig „A kintornás család“ nagy színpadi sikert aratott, mindenki Szigligeti folytatását, a népszínmű Petőffjét látta benne.

Ezen újabb darabjaiban a költő már elfordult a tisztán népies elemtől, cselekvényeit és jellemeit az iparos osztályból merítette s így új motivumokat s személyeket vitt be a népszínműbe. Pap Károly mind a két művet behatóan tárgyalja és csoportosítja az irodalmi kritikákat, erősen utalva mindenütt Tóth Edé egyéniségére, meséi, alakjai ismétlődésére, mondjuk alakító erejének fogyatékoságára, másfelől kifogyhatatlan jellemfestésére, lélektani mélységére. Nem utolsó sajátsága, hogy erős drámai összeütközéseket fejleszt, melyek természetszerűleg tragédiai bonyodalmat és kifejlést követelnek, de egy megmászhatatlan és legtöbbször erőltetett véletlenség folytán szerencsés megoldást nyernek. Így Tóth E. nem tudja az igazi drámai középfajt eltalálni, tragédiát és színművet ad egyszerre, egymás mellett, a nélkül, hogy szerencsésebben össze tudná a kettőt kapcsolni. A gyönyörrel keresett éles összeütközéseket nem tudja elenyésztetni és sokszor ríktó igazságszolgáltatást osztogat s meglátszik lírai temperamentumának s célzatosságának bélyege.

A Toloncz előadásán zrijosan hívták a szerzőt, de Tóth Edé már nem jelenhetett meg, halálos betegen feküdt. Barátai látogatásai ugyan felderítették, derűs humora is visszatért; utolsó vágya az volt, bárcsak megírhatná élete történetét; utolsó nagy terve, hogy a magyar népdramát megteremtse, melyhez mindinkább közeledett; legutolsó kitüntetése a Kisfaludy-társaságba beválasztatása volt. Igazán az utolsó, mert 1876. február 26-án, 32 éves korában elhunyt.

Ime röviden Tóth Edé élete és művei. A szerző mielőtt búcsút venne kedvelt költőjétől, a kinek szenvedései olyan erővel vonzották, még két fejezetet szentel neki. A VIII-ikban „A népszínmű és Tóth Edé“ címűben megállapítja Tóth Edé jelentőségét a népszínmű átalakításával, mely többé nem politikai célzatossággal vívódik, mint Szigligetinél, hanem a népnek, mint társadalmi elemnek életét mutatja be. Pap Károly azt tudja be legfőbb érdemének, hogy ismerte a nép világát, minden vonását meg tudta figyelni, leleményesen dolgozott és las-

san közeledett a népdráma felé. Az utolsó „Vegyes művei“ című fejezetben Tóth Edének drámai töredékeit és költeményeit tárgyalja, melyek Petőfi utánezetei. Ezzel azután monographiáját be is fejezi, az elsietség benyomásával a két utolsó fejezetben és azon összefoglalással, hogy Tóth Ede érdemei népszínműveiben vannak, a népszínműterén mindenkorra mester marad.

Pap Károly melegséggel, jóakaró buzgalommal írta meg tanulmányát. Tóth Ede egyéniségének befolyásoló hatása alatt áll s így nem csoda, hogy inkább a szenvedő embert, mintsem az íróat domborítja ki. Imádja költőjét és jóakarólag emelni kívánja jelentőségét, holott a történet már kijelölte helyét az irodalomban. Pap Károly nem szorított csupán az irodalmi anyag feldolgozására, hanem felkutatott mindent, a mi Tóth Edére vonatkozik. Megnézte szülőházát, szülővárosát, Sáros-Patakot, felfedezte Tóth Ede nővérét, sógorát, barátait, színész-társait, utána járt levelezésének, és így állította össze életrajzát.

Ha Tóth Ede működését tekintve túlzást is találunk a szerző nagy arányú művében, méltánylattal kell kiemelnünk a benne megnyilatkozó felfogást és azon törekvését, hogy igyekszik lélektani magyarázatokat is adni. Egy erős évszámhibáján (Iglóra menetele), az atavizmus helytelen értelmezésén kívül szerkezete aránytalanságát kell megjegyeznünk. Az ifjúkor leírása túlságosan nagyobb, mint a férfikoré, az előbbit kikerítve, az utóbbi elsietve, pongyolán adja elő. Lélektani megjegyzéseiben is inkább az első részesíti, mint a második, menteségül szolgálhat azonban, hogy Tóth vándorlásai nem eléggé ismertek. Sokszor kitér, sokat csapong, ismerteknek tétélez fel későbbi epizódokat. Stílusa, nyelve elejétől végig választékos, kifejezései fordúlatosak, de sokszor túlságosan virágos és sallangos, bár emelkedni is tud. Hibája azonban a kidolgozás duzzadtsága, bőbeszédűsége, melylyel egy-egy gondolatot vagy mozzanatot túlságosan körülír. Úgyesen tud átsiklani az események hézagosságán, és az ür kitöltése kedvéért szívesen ismét, szívesen okoskodik. Az életrajz keretében ő is megpróbálja a kor, a színhely rajzolását, befolyását; korrajza szintelen, helyrajzai azonban sikerültebbek. A terjedelmes életrajz mellett igazán sajnálható, hogy aránylag kevés figyelmet fordított a kritikai és esztetikai fejtegetésekre.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy munkája a szorgalom, a szerető odaadás alkotása, elbeszélése folyamatosságával, nemes felfogásával le tudja kötni figyelmünket, s épen ezért ajánljuk Tóth Ede életrajzát olvasóink figyelmébe.

KRENNER MIKLÓS.

Különfélék.

Naplójegyzetek a Hóra-lázadás pusztításáról.

Nem mondhatjuk, hogy a 111 év előtt kitört Hóra-féle lázadás irodalma valami gazdag lenne. Aránylag kevés az az oklevéltári anyag,